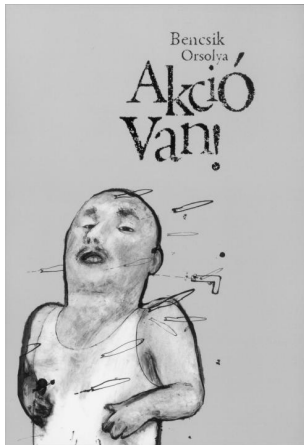

BERÉNYI EMŐKE

Egy provincia válsága

BENCSIK ORSOLYA: AKCIÓ VAN!

PRAE.HU-Forum-JAK,
Újvidék-Budapest, 2012
98 oldal, 2000 Ft

”

Gilles Deleuze és Félix Guattari *littérature mineure* fogalma értelmében a kisebbségi irodalom nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem egy olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír, s amelyre a nyelvi deterritorizáltság, az individuálisnak a direkt politikaira való rácsatlakoztatása és a kollektív megnyilatkozás-elrendeződés jellemző. Ezt a megállapítást szem előtt tartva, valamint az elmúlt több mint húsz évben íródott szövegeket és azok teoretikus interpretációit figyelembe véve igény mutatkozik a vajdasági magyar irodalom definiálása érdekében tett kísérletek – Senteleky Kornélnak az Hippolyte Taine-féle műelméleten alapuló és a transzszilvanizmus mintájára létrehozott *couleur locale* téziseitől egészen Bori Imrének az életteret fetiszáló irodalomtörténetéig – és az általuk bevezetett terminusok felülbírálatára. A vajdasági magyar irodalom ugyanis a kulturális emlékezet specifikus elemeire való koncentráltága és a délszláv háborúkra való reflektáltsága okán – a szó posztkulturális kritikában használatos értelmében – radikálisan elkülönül a más magyar nyelvű irodalmaktól, mivel narratív technikái és tematikus kötődései tekintetében a déli areához, leginkább a posztjugoszláv térséghez tartozó literatúrából veszi mintáit. Az általam vizsgálandó szövegegyüttes, Bencsik Orsolya *Akció van!* című prózakötete is ilyennek tekinthető, hiszen – a szerző első, *Kékítőt old az én vizében* című könyvéhez hasonlóan, intertextuális játékaival – nem csupán elődeivel – Tolnai Ottótól a péterek nemzedékén át Balázs Attiláig – próbál párbeszédbe lépni, hanem – ahogyan a szerző a kötetajánló trailerben hivatkozik rá – a kulturális emlékezet olyan elemeit (mint például a partizánok által a negyvenes években elkövetett magyar irtásokat) is megmozgatja, amelyek csaknem ötven esztendeig a tabu tilalma alá estek.

Bencsik Orsolya szövegegyüttesének egyes szám első személyű elbeszélője posztkoloniális szubjektumként jeleníti meg magát: olyan egyénként artikulálódik, aki *modus viven-*

diként sajátítja el a mimikrit, ami ebben az esetben hibrid identitás létrehozásával jár. Alkalmazkodási próbálkozásai rámutatnak többszörösen minoritárius léthelyzetére: egy patriarchális társadalomban nőként, Szerbiában magyarként, Magyarországon határon túliként igyekszik a többség részévé válni, sikertelenül. Jó példa erre, amikor a novinarika bőrbe bújlik, aki időről időre elbiciklizik a szomszéd falu kocsmájába, hogy „nem éppen jóképű, nem éppen okos” (43.) harmincas férfiakkal vedelje a Lavot a Radio Ass monoton technóütemeire, s kiselőadásokat rögtönözzön nekik a szerb és magyar viszonyokat összehasonlítva úgy, hogy azok valójában nem értik, nem érthetik meg, mit mond, hiszen míg ők nem beszélnek magyarul, addig a fiatal nő nem tud szerbül, ettől függetlenül élvezettel nézik, ahogy monológja közben lehúzogatja a nedves sörösüvegekről a rájuk izzadt címkéket.

Az autoritás és a diszkrimináció problematikája az *Akción van!* kisprózáinak számos szignifikáns szegmensében előtűnik, a legerőteljesebben talán éppen a folytonosan széteső, majd újraépülő, s ezért meghatározhatatlan származási helyre mint terra incognitára való utalásban. A *Nyúl szív, szitakötő nyelv* című kisprózában szitakötő-nagymama arra a legbüszkébb, hogy előre tudja, „olyan országban fog családot alapítani, amelynek Jugoszlávia lesz a neve. Gyerekei pionírok lesznek, és boldogan vasalhatja majd piros kis kendőcskéjüket. Azt is tudja, minden egyes tagállam elvesztésével két szárnyának színe egyre fakóbb lesz. Nagyapanyúlnek hiába mondaná, hogy ez nem az öregedés jele, hanem a hiányé, nagyapanyúl nem hallaná, akkor már évek óta csak az ágyat nyomná. Történne mindez akkor, amikor nagyapanyúl megtudná, hogy többé nincsen tengere. Nincs hova lógnak a végtagjait. Többé már nincs miért félnie a cápáktól. Nem feküdhethet napernyője alatt a napszúrástól tartva, nem nézheti a szinte pucér női testeket.” (16–17.) Ennek értelmében a sokkoló hiátus által megképződő posztjugoszláv önazonosság nem az elbeszélő sajátja, hanem a nagyszülei és a szülei generációjának alapélménye. Neki mindebből csupán a frázisokból strukturálódó jugonosztalgia marad: a Tolnai Ottó által a vajdasági magyar író tulajdonának minősített tenger azúrja helyett egy kínai boltban vásárolt kék-fehér-piros csíkos fürdőruha. „Mit tagadjam, szeretem a hazámat” (93.) – hangsúlyozza több ízben is, és jugoszlávsága ismervének a testvériség-egység jegyében kibontakozó szexuális vonzalmat teszi meg: „Ha egyszer lesz egy szerb pasim, Milošnak fogják hívni, vagy Nikolának, és biztos, hogy nem lesz szóke, mert a szókéket nem szeretem. Az egész életemet a tenger mellett fogom leélni egy ilyen Nikola vagy Miloš mellett, akivel majdnem minden nap beülünk a kávézóba meginni egy Nikšićot, elszívni egy cigarettát és elolvasni a napi sajtót. Ha jó idő lesz, tehát a víz éppen meleg, akkor én fogom magam, és úszok benne egyet, majd kifekszem a jugoszláv zászlós fürdőruhámban a napra szárítkozni. Miután a Nikola vagy Miloš átolvasta az újságot, utánam jön és jó vastagon beken naptejtel, nehogy leégjek, mert nekem nagyon fehér bőröm van, és ő ezt szereti. Ha éppen nincsenek mások a tengerparton, akkor szeretkezik is velem. Nagyon gyorsan tudja letépni rólam a jugoszláv zászlós fürdőruhám, de olyan is van, hogy csak arrébb húzza a bugyimat, és úgy rakja be a farkát. Mikor elélvezek, mindig arra gondolok, hogy én egy igazi honleány vagyok, és hogy ennek a Nikolának vagy Milošnak legalább hat gyereket kellene szülnöm.” (93.) A nemzeti identifikáció ennek megfelelően szoros összefüggésben van a testi tapasztalatokkal, de mindvégig a giccs szintjén marad, ami azt sugallja, a közhelyszerűség az egyetlen lehetséges elbeszélési módzata. A jugoszláv néplélek fikciónak tűnik, Jugoszlávia pedig a – Dubravka Ugrešić-től kölcsönzött kifejezéssel élve – közös háttérismeretet feltételező jugó-gének ellenére, valamint imagináriussága dacára spiritualizált térré változik. A narrátor

nemzedéke tehát az Adria sós vizét magukról lerázó megszárítottaké, azoké, akik ugyan tisztában vannak vele, hogy regionális determináltságuk okán nem kerülhetik meg a történelmi múlttal való szembenézést, mégis igyekeznek új ideákat kreálni, a korábban használtaktól elkülönülő fogalmakat konstruálni.

Talán emiatt kerülnek előtérbe náluk a mikroközösségek: Bencsik Orsolya (is) kiterjedt magánmitológiát épít fel, újra felfedezi a család és a falu által körülhatárolt vidéket, és azt a metafizikai értelemben vett provincializmust, amiről Radomir Konstantinovič is értekezik *A vidék filozófiája* című könyvében. A vidéki a közösségi akarat mintájára stilizált ember, aki megbújik az általánosság biztonságában, vagyis kiskorúsítja magát: „a provinciális szellem, [mely] (...) mindentől megvéd, mindenekelőtt önmagunktól, az *Énnek* nevezett minden kihívástól és megpróbáltatástól (a személyes felelősségtől és a személyes kezdeményezéstől), szükségszerűen infantilizmushoz vezet” (Konstantinovič, Radomir: *A vidék filozófiája*, ford. Radics Viktória, 9). A vidék filozófiája a kis fesztáv filozófiája, mert ebben a norma színházának nevezhető teátrumban nem állnak rendelkezésre nagy vétségek, amelyek komoly egzisztenciális megpróbáltatásokhoz vezetnének, ezért nincsen tragédia sem, hacsak az üresség drámáját nem nevezzük annak, noha az is inkább a tragédia megkerülésének tragédiája. A kötet novelláit egységessé tevő elbeszélői hang jól kivehetően egy gyermeké, de legalábbis egy gyermeki sorban maradt lányé, akinek identitása nemcsak kisebbségisége miatt bizonytalan és állandóan mozgó, hanem periférikus családi helyzete miatt is. A familia központi alakja a mama által 300 kilósra hizlalt nagyapa (Tóth Antal, született 1927 pünkösöd másnapján), akinek mutogatására nem kötöttek szerződést a cirkusszal, inkább ők maguk rendeztek kiállítótermet köré. Ott feküdt a kishálóban, a cukortól elüszkösödött lábbal, a sok fekvéstől kidörzsölte a bőrét a hipózott ágynemű, így végül az egész teste egyetlen élő sebbé vált. Az ágyat ellepő teste ellenére a feje akkora volt, mint egy madaré, szinte eltűnt a nagypárnában. Pont rálátott az anyja által hímezett falvédőre („Szórakozást ne keress a távolban, itt van a boldogság a nyugodt otthonban”) és a meztelen nős naptárra, amely mellett Jézus kínálta fel neki a szívét egy ócska nyomaton. Olyan bűdös volt, hogy nem lehetett benn megmaradni. Az abjekté lett öregember jelenlétének azonban a helyiek is örültek, hiszen fellendítette a faluturizmust: kíváncsi külföldiek jöttek el megnézni, hogy miután jól kihányták magukat a külön erre a célra felhúzott udvari budiban, megtöröljék a szájukat a mama és a rendőrfőnök által 10×10 centiméteres négyzetekre hasogatott, vajdasági magyar kiadóktól érkező nyomdatermékekkel, két napig egyenek a kiadós bácskai kosztból és igyanak a kerítésszagotató pálinkából.

A nagyapa centrális helyzete azzal magyarázható, hogy az őt körülvevők mind a szubjektív szubjektumok, az önmagától elijedt egyediség naiv realizmusát képviselik, miközben ő maga éppen különcséggel, jelesül hatalmasra dagadt testével üt el tőlük. Ennek az állapotnak a fenntartásában azonban kénytelen a környezetére hagyatkozni: mivel magatehetetlen, arra szorul, hogy a felesége táplálja, és egyáltalán, ő tartsa életben. Ebben a momentumban visszaköszön a provincia szelleme, hiszen a vidék felruhazza lakóit a mindenbe betekintés zsarnokságával, feljogosítja őket arra, hogy ítélkezzenek tettekről, életről és halálról. Amikor az összes árutartalék elfogy az üzlet polcairól, és többé már nincs mire kenni a margarint, még az az ötlet is felvetődik, hogy a nagyapát fogyasszák el. „A tata akkor még egy ötvenessel slankabb is volt, noha furcsamód tovább már nem fogyott, még ha a boltokból az áru el is tűnt, akárcsak a bónra kapható kenyér, a környék összes kutyája, galambja, verebe, hala vagy

éppen házi kedvence. Amikor apám a kilencvenes évek éhezései alatt végül a tatát akarta nekünk feltálalni (1992 volt, áprilisi nap), az a fiának a nővéremet ajánlotta. »Még ezer gyereket csinálhatsz. De apát hogy csinálsz?« (52.) A *Disznók* című kispróza ezen részlete majdnem szó szerinti átvétele Alek Popov bolgár író *A függetlenség napja* című, *Symposion*ban megjelent novellájának, amely Bencsik Orsolya bevallása szerint meghatározó olvasmányélménye volt tizenévesen: „az ilyen szövegeken keresztül tapasztaltam meg a háborút, tulajdonképpen az irodalom által traumatizálódtam” (Boldog Zoltán: *Trauma van!*).

Nem véletlen, hogy a narrátort az apja gyakran szólítja Antalnak, hiszen ő sem illik bele maradéktalanul a vidék világába. Abszurd közeg ez, mint ahogyan a szerző is nyilatkozta egy interjúban, „a címmel ellentétben a narratíva tekintetében tulajdonképpen nem történik semmi, mozdulatlanság van, zártság, normalitássá változtatott, simulékonyvá tett abnormalitás. Falusi unalom, leskelődés, kocsma, alkohol, döngő legyek és büdösség. A támadás pedig, bár ezt csak remélni tudom, a narráció során jön létre, a diskurzus szintjén valósul meg” (Rizsányi Attila: *Küzdök a regénnyel*). A hétköznapivá tett torzulásokkal, a természetessé avatott perverzciókkal szemben a pszeudoinfantilis hangon megszólaló elbeszélő fegyvere maga a beszéd, az akaratlan kimondás önfeledtsége. „Sok mindent tudok, de sok mindent nem szabad kimondanom” (8.) – a kötet első, *Macskainvázio nagyapáéknál* című novellájában a narrátor több helyütt is hivatkozik azokra a titkokra, amelyekre az őt körülvevő groteszk univerzum épül: ezekből az üres helyekből képződik meg ez az irodalom. „Hogy a kíváncsiság a legveszélyesebb dolog a világon, ez a történet valódi üzenete! NE MERJ! NE KÉRDEZZ! NE NÉZZ! És legfőképp, puha kis végtagodat ne rakd bizonytalan kinézetű folyami hajók fedélzetére!” (18.) Ahogyan tehát a szabadkai könyvbemutatón Tolnai Ottó is utalt rá, Bencsik Orsolya akciója lényegében egyfajta gerillatámadás a vidéki szavak üressége ellen – ennek felismerése által szüntethető meg a szöveg és a cím közötti feszültség.

A Szirmai-díj átvételekor felolvasott köszönőbeszédben a szerző a recesszió termékének nevezte a kötetet: „Az egyik szegedi ismerősöm azt mondja, olyan vagyok, mint a sátoros cigányok. Meg hogy két ország között összevissza rohangálok. (Haza-válság.) A háború elől menekült szomszédom meg azt mondja, nem vagyok tisztában a nyelvekkel. Nem érti, hogy mit beszélek, de akkor se ért, ha szerbül beszélek. (Nyelv-válság.) A bosnyák író barátom meg, aki mindössze harmincöt éves, átélte a háborút, és amikor apám az élményeiről faggatta, kimenekült a konyhából, elmenekült Topolyáról, és már csak e-mailen keresztül hajlandó velem értekezni (Bocs, apa.), azt mondta, nem tudom eldönteni, ki szeret. (Szeretet-válság.)” (Bencsik Orsolya: *Szűkös szó*). Az *Akció van!* a térség válságirodalmának fontos eleme: egy posztháborús, az erkölcsi értékek általános degradálódásának tanújává tett nemzedék sajátja.